

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

סוכות ושמחת תורה, תשע"ב
מספר 936

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דרכו האחרונה של המנהיג*

על האמירה "אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם" (דב' כט:ט) אומר רש"י: "מלמד שכנסם משה לפני הקב"ה ביום מותו להכניסם בברית". מותו של משה הוא אחד הנושאים הנדונים בספר "במדבר" ובספר "דברים".

בפרשת "חקת" באה התרעה ראשונה על עונשם של משה ואהרן בחטא "מי מריבה", ונאמר שם "נִיִּקְדָּשׁ בָּם" (כ:יג). שתי מילים אלו מתפרשות כגזר דינם, ורש"י על אתר אומר: "שמתו משה ואהרן על ידם", וכך גם ראב"ע. שניהם גוזרים זאת בהקבלה למות בני אהרן – נדב ואביהוא, שבהם נאמר: "בְּקִרְבֵי אֶקְדָּשׁ". רש"י הירש מוסיף על אתר: "מות משה ואהרן הוא חותמת נצח על המקור האלוקי של שליחותם". מכאן באה סדרת התרעות המבשרות את סיום כהונתו, סוף שליחותו ואת מותו של משה.

כאמור, מותו של משה נדון כמה פעמים הן בדברי ה' למשה, כגון "וַנֶּאֱסַף אֶל-עַמִּיךָ" (במ' כז:יג) "הֲיֵן קָרְבוֹ יְמֵיךָ לְמוֹת" (דב' לא:יד), הן בדברי משה כאשר הוא פונה אל כל ישראל "בֵּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם" (לא:ב). ורש"י שם: "היום מלאו ימי ושנותי, ביום זה נולדתי וביום זה אמות". הגמרא בסוטה מרחיבה בעניין זה: "תנא דבי רבי ישמעאל: היום מלאו ימי ושנותי ללמדך שהקב"ה משלים שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחודש לחודש" (וראו שם יג ע"ב).

נראה לומר שהאזכורים שחוזרים ונשנים על קץ "מלכותו" של משה ועל מותו הקרב¹ באים להכין את העם להמשך דרכם ללא מנהיגם במשך כל זמן הליכתם במדבר, וגם ללמדם שמה של יח' ה' הוא אדם, וסופו ככל האדם. הסבר ממצה לעניין זה נותן רבי מאיר שמחה הכהן, בעל "משך חכמה"²:

טעויות בני ישראל בכמה מקומות... כי חשבו למשה כפועל מעצמו, ולכח האלוקי השופע בו הבדילוהו מן היוצר והוא (משה) לא היה, רק לפה לאלוקים... ואיפה ראו כי... אינו מנהיג ואינו שופע (משפיע) מאומה, ביום שמת משה. אז הבינו כי מחומר קורץ כמוהם וגם הוא בן תמותה. מדברים אלה ניתן ללמוד על הצורך בהתרעות הרבות על מותו הקרב של משה, כהכנת העם לקראת הפרידה ממנו ולקבלת יהושע כיוורשו וממשיכו.

המלבי"ם³ מפרט את חששו של משה, כיצד יגיב העם לפרידתו הסופית מהם, ואלה דבריו: וילך – הלך למקום אהליהם להתפרד מהם, כהולך לדרך רחוקה, והודיעם ממיתתו, באופן שלא יתבהלו ונחם אותם שלא יתעצבו כ"כ על מותו, כי מלאו ימיו... כי ה' יעבור לפניו ויהושע יהיה מנהיגם.

* המאמר מוקדש ליום הולדתו של בני, ר' ישעיהו, שנושא ונותן בחומשי התורה.

¹ עוד כמה דוגמאות: "פִּי אֲנֹכִי מֵת בְּאֶרֶץ הַזֹּאת אֲיַנְנִי עֲבָר אֶת-הַיַּרְדֵּן" (דב' ד:כב); "הֲיֵן קָרְבוֹ יְמֵיךָ לְמוֹת" (שם לא:יד); "הֲיֵן שָׂכַב עִם-אֲבֹתֶיךָ" (שם, טז); "פִּי יִדְעָתִי אֲחַרֵּי מוֹתִי" (שם, כט).

² חי בשנים 1843-1926. ספר דברים, מהדורה מבוארת, י' קופרמן "הוצאת השכל" תשמ"ב, עמ' רסח.

³ ר' מאיר לייבוש ב חיאל מיכל (1809-1879), פירושו לפרשת "וילך", הוצאת מנורה, ירושלים תשט"ו, עמ' 444.

הדאגה

בסיום פרשת הנהגתו של משה ובדברי פרידתו מן העם (בפרשת "כי-תבוא") משולבים דברי תוכחה, אזהרה והתרעה. אלו דברים שנובעים מדאגתו הכנה של משה לגורל העם לאחר מותו ולאחר כניסתם לארץ, וחששו מהשפעת הפולחן הכנעני: "כִּי יִדְעֵתִי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי-הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֲתֶכֶם" (דב' לא: כט).

קאסוטו⁴ רואה בדאגה זו את עיקרו של ספר דברים וכותב: "הסכנה הצפויה מאותה השפעה, הדאגה מפני סכנה זו היא הרעיון המרכזי והיסודי של כל ספר דברים".

משה דואג גם ליורשו שאמור להמשיך את דרכו בהנהגה לאחר לכתו, והוא מבטא זאת בפנייה נאצלת ופיוטית אל ה': "וַיִּפְקֹד ה' אֱלֹהֵי הַרוּחַ לְכָל-בָּשָׂר אִישׁ עַל-הָעֵדָה. אֲשֶׁר-יֵצֵא לְפָנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֹא לְפָנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יוֹצֵיאֵם וְאֲשֶׁר יְבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֲדַת ה' פְּצֹאן אֲשֶׁר אֵין-לָהֶם רֵעָה" (במ' כז: טז-יז). על פנייה זו עונה ה': "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח-לְךָ אֶת-יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסִמַּכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו... וְנִתְּתָה מְהֵרָה עָלָיו לְמַעַן יִשְׁמְעוּ כָל-עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם יח).

גמר שליחותו

את דברי הסיום של משה בפרשת "וילך" מחלק רש"ר הירש לשלושה שלבים:

א. דברי פרידה מן העם: "בֶּן מֵאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם לֹא אוֹכַל עוֹד לְצִאת וּלְבֹא" (לא: ב).

ב. הצגת יורשו יהושע: "לְעֵינַי כָּל-יִשְׂרָאֵל חֲזַק וְנֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תְּבֹא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל-הָאָרֶץ" (לא: ז).

ג. מסירת התורה לכוהנים ולזקני ישראל וציווי לקריאת התורה במעמד הקהל.

המדרשים מרכיבים לתאר את מצבו של משה בהגיעו לגבולות הארץ המובטחת. כאן מתגלים הקשיים

הרבים שעומדים בפניו:

א. קשה עליו הפרידה מן העם שאותו ליווה בכל שנות המדבר.

ב. קשה עליו הגזרה שלא להיכנס לארץ.

ג. קשה עליו הודעת מותו הקרוב.

ד. קשה עליו העברת תפקיד הנהגה, כי בזה מסתיימת דרכו.

ביטוי ראשון לקשיים הוא שינוי סגנון הדיבור של משה שמבוסס על תחינתו "ואתחנן". והמדרש

אומר (דב"ר ב, ד):

כל זמן שהיו ישראל במדבר היה משה נכנס לפני הקב"ה בורוע: 'לְמָה ה' יִחַרְךָ אֶפְרָיִם בְּעַמְּךָ' (שמ' לב: יא); 'סִלַּח נָא לְעֹזֶן הָעָם הַזֶּה וְגו' (במ' יז: ט). כיוון שמתו ישראל במדבר, התחיל מבקש ליכנס בארץ ישראל בתחנונים – ואתחנן.

כמה מדרשים דנים בבקשתו להיכנס לארץ. הוא מנהל דו-שיח ארוך, ובו הוא מציג לפני הקב"ה את מעשיו הרבים, ולבסוף (תנחומא ואתחנן ו):

אמר לפניו, אם רצונך אכנס לארץ ואהיה שם שתיים ושלש שנים ואח"כ אמות? אמר לו (הקב"ה) "וְנִשְׁמָה לֹא תְּבֹא". אמר לפניו, אם לא אכנס בחיי, אכנס לאחר מותי? אמר לו, לא בחייך ולא לאחר מותך.

המדרש שלהלן מביא בין בקשה לפי דין ובין בקשה ברחמים (דב"ר ב: ז):

ואף משה כך אמר: "ה' אלוקים אַתָּה הַחֲלוּתָ" (דב' ג: כד) אם מתבקש בדין שאכנס לארץ ישראל, אכנס, ואם לא, אכנס ברחמים. אמר לו הקב"ה: "אַל תִּתְּהַדָּר לְפָנַי-מִלְךָ" (משלי, כה: ו) "כִּי לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (דב' ג: כז).

מוות מתוקן מימות עולם

החזרות בתורה בעניין מותו של משה מקבלות ביטויים רבים גם במדרש. אותו רעיון של בקשה בדין ובקשה ברחמים חוזר גם במדרש שלהלן:

אמר לפניו, ריבון העולמים עמוד מכסא דין, ושב בכסא רחמים עלי ולא אמות, ועונותי יהיו נמחלים ביסורין שתביא בגופי, ואל תתנני בחבלו של מלאך המות. אם אתה עושה כך, אגיד שבחך לכל באי עולם, כשם שאמר דוד, "לֹא אָמוֹת כִּי אֶחָיָה" וגו' (תה' קיח: יז) אמר לו: "זֶה הַשְּׁעָר לְה' צְדִיקִים יָבֹאוּ בוֹ". (שם כ) מוכן הוא לצדיקים ולכל הבריות, מִן מִתּוֹקֵן מִימּוֹת עוֹלָם.

גם במדרש שלהלן מתנהל דו-שיח עם הקב"ה אבל המשכו שונה (דב"ר, ט: ד):⁵

אמר לו משה: ריבונו של עולם, אחר כל אותו הכבוד ואותה גבורה שראו עיני אני מת! ? אמר לו הקב"ה מי גבר יחיה? אמר ר' תנחומא: מי גבר כאברהם, שירד לכבשן האש וניצל ואח"כ "וַיִּגְדַע וַיִּמָּת אַבְרָהָם" (בר' כה: ח) מי גבר כיצחק שפשט צנארו על המזבח ואח"כ אמר: "הֲזֵה נָא זִקְנָתִי לֹא יִדְעֵתִי יוֹם מוֹתִי" (שם

⁴ ראו ערך "ספר דברים", אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, מוסד ביאליק ירושלים 1965, עמ' 614.

⁵ מדרש זה מובא גם אצל נחמה ליבוביץ בעיונים בספר דברים, פרשת "וילך", אולם שם נשמט שמו של ר' תנחומא.

כז:ב) מי גבר כיעקב שנתפגש עם המלאך, ואח"כ: "וַיִּקְרְבוּ יָמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת" (שם מז:כט) מי גבר כמשה, שדיבר עם בוראו פנים בפנים ואח"כ, "הֲיָן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת".
 למדרש זה מקבילה מעניינת מאוד בפיוט של ר' אליעזר בירבי קליר, שבו הקב"ה מזכיר למשה את כל גדולי הדורות שקדמו לו, וכשם שהם מתו כך ימות גם הוא.⁶
 חתימת ספר דברים מתארת את קצו של דור המדבר ומנהיגיו. כך מביע זאת המדרש במשפט הידוע: "אמר לו (הקב"ה) כך מנהגו של עולם, דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו" (תנחומא ואתחנן ו). הגמרא בתענית ממשיכה את אותו קו (ט עא):²
 רבי יוסי ברבי יהודה אומר: שלושה פרנסים טובים עמדו לישראל אלו הן: משה, אהרן, ומרים. ושלוש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר, ענן ומן. באר בזכות מרים, עמוד ענן בזכות אהרן, מן בזכות משה. מתה מרים – נסתלק הבאר... מת אהרן – נסתלקו ענני כבוד... מת משה – נסתלקו כולן. שנאמר: "וַאֲכַחַד אֶת-שְׁלֹשֶׁת הָרָעִים בְּיַרְח אֶחָד" (זכ' יא:ח).
 נראה שכוונת המדרש הזה לומר שבסיום דור המדבר נסתיימה גם התקופה הניסית (נסתלקו המתנות).

בנימין סלנט
 קיבוץ סעד

⁶ הפיוט מובא בספרה של שלומית אליצור, **שירה של פרשה**, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"א, עמ' 328.
² גרסה מקבילה בשינוי ראו בתוספתא למס' סוטה יא, ח.